

مؤلفه‌های نقش آفرین فرهنگ جهادی در تقویت مقاومت اسلامی در سپهر اندیشه آیت الله خامنه‌ای

محمدعلی محمدی^۱

چکیده

«مقاومت اسلامی» و «فرهنگ جهادی» از مفاهیمی است که در آیات قرآن کریم بر آن تأکید شده است. هدف از پژوهش پیش رو تبیین «مؤلفه‌های قرآن بنیان فرهنگ جهادی است که از نظرگاه مقام معظم رهبری، در تقویت مقاومت اسلامی نقش اساسی دارد.» علی‌رغم تأثیری که فرهنگ جهادی در مقاومت داشته و زیرساخت مقاومت محسوب می‌شود، ولی در این باره تحقیقی به نظر نرسید از این رو مسئله پژوهش «ناشناخته ماندن تأثیر فرهنگ جهادی بر مقاومت اسلامی» است. فرضیه پژوهش این است که «مؤلفه‌های سه گانه بینشی، گرایشی و کنشی فرهنگ جهادی به مثابه زیرساخت و در تقویت مقاومت اسلامی نقش آفرینند و بدون توجه به مؤلفه‌های یاد شده، مقاومت اسلامی شکل نخواهد گرفت.» این تحقیق با روش توصیفی تحلیلی سامان یافته است. پژوهش نشان می‌دهد که: در سپهر اندیشه مقام معظم رهبری که مستظهر به آیات کریمه الهی است، فرهنگ جهادی، از زیرساخت‌ها و لوازم اصلی مقاومت اسلامی می‌باشد. خدامحوری، ولایت‌مداری، بصیرت، دشمن‌شناسی و خودباوری مهمترین مولفه‌های بینشی فرهنگ جهادی هستند که در تقویت مقاومت اسلامی نقش آفرینند. از میان مؤلفه‌های گرایشی فرهنگ جهادی، شجاعت، خستگی‌ناپذیری و مسئولیت‌پذیری، از لوازم اصلی مقاومت جامعه اسلامی است. از میان مؤلفه‌های کنشی فرهنگ جهادی، مدیریت جهادی، سرعت عمل و تعاون لازمه مقاوم اسلامی است.

واژگان کلیدی

مقاومت اسلامی، فرهنگ جهادی، قرآن، آیت الله خامنه‌ای.

مقدمه

m.mohammadi@isca.ac.ir

۱ استادیار پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، تهران، ایران

تاریخ ارسال: ۹۸/۱۱/۲۹

نوع مقاله: علمی - پژوهشی

واژه فرهنگ جهادی از اصطلاحاتی است که در اوایل دهه هشتاد به وسیله مقام معظم رهبری استفاده شده است. (۱۳۸۲/۱۰/۱۴: بیانات در دیدار جمعی از کشاورزان). برای درک مفهوم بهتر این اصطلاح، ابتدا دو واژه فرهنگ و جهاد را توضیح می‌دهیم.

فرهنگ در لغت به معنای: هوش، عقل، دانش، ادب، تربیت درست، هنر، فضیلت اخلاقی، کتاب لغت و... آمده است. (رک: دهخدا، ۱۳۷۳، ج ۲۴: ۹۱۷؛ معین، ۱۳۸۱، ج ۲: ۱۱۷۶)

برای فرهنگ در اصطلاح جامعه‌شناسی تعاریف متعددی ارائه شده است. برابر یکی از تعاریف، فرهنگ یعنی بیرون کشیدن مجموع دانستنی‌ها و نیروها و استعدادهاى نهفته‌ی افراد یک ملت برای پربار کردن پدیده‌ها و خلاقیت‌های ناشناخته‌ی آدمی (محمودی، ۱۳۶۸: ۳۰-۳۴). این معنی با معانی لفظی و ترجمه‌های خارجی این واژه نیز هماهنگی دارد. زیرا در اصطلاح بین‌المللی واژه کالچر (Culture)، از واژه‌ی لاتینی کالچورا (Cultura)، گرفته شده که خود از کالچورر (Culturor)، به معنی پروراندن، رویاندن، باروری و یا پرداخت و آرایش زمین و درخت است.

مقام معظم رهبری گوید: فرهنگ، یعنی خلیات و ذاتیات یک جامعه و بومی یک ملت، تفکراتش، ایمانش، آرمانش، این‌ها تشکیل‌دهنده مبانی فرهنگ یک کشور است» (خامنه‌ای، ۱۳۹۱: ۸۵).

جهاد در لغت از ریشه «جهد و جهد» به معنای مشقت و زحمت و همچنین به معنای توان و طاقت است (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ق: ۱۰۱). جنگ را از آن جهت جهاد گویند که تلاش توأم با رنج است (قرشی، ۱۳۷۱، ج ۲: ۷۷-۷۸).

صاحب جواهر در تعریف اصطلاحی جهاد می‌گوید: جهاد بذل جان و مال و توان در راه اعتلای اسلام و برپا داشتن شعائر دین است (نجفی، بی تا، ج ۲۱: ۳). شهید ثانی نیز گوید: در شرع مقدس اسلام جهاد عبارت است از بذل جان و مال به طریقی مخصوص برای جنگ با مشرکان و یا افراد باغی در راه اعتلای کلمه اسلام. (جبعی عاملی، ۱۴۱۰ق، ج ۲: ۳۷۹)

از نگاه مقام معظم رهبری، جهاد بر دو رکن استوار است یک جد و جهد و دیگری وجود دشمن. (بیانات در آغاز درس خارج فقه - ۲۰/۰۶/۱۳۷۳)

از مجموع آنچه گذشت می‌توان نتیجه گرفت که فرهنگ جهادی یعنی مجموعه‌ای از شناخت‌ها، باورها، ارزش‌ها، گرایش‌ها، رفتارها و کردارها و روش‌های رسیدن به اهداف والا که باعث آبادی دنیا و آخرت انسان می‌شود. از این رو فرهنگ جهادی، دارای عناصر متعددی می‌باشد که نتیجه آن ایجاد آرمان‌شهر اسلامی و مدینه فاضله قرآنی است.

مقاومت در زبان فارسی به معنای پایداری کردن، ایستادگی کردن، ثبات ورزیدن و پافشاری

چندپارگی فرهنگی و توسعه سیاسی ایران معاصر؛ موسوی و همکاران □ ۹۳
کردن است. (دهخدا، ۱۳۴۱، ج ۲۹، ذیل واژه مقاومت) ریشه این واژه «ق - و - م» و مقاومت مصدر
باب مفاعله است. که در زبان عربی به معنای مقابله کردن، صبر، تحمل، دفاع کردن و ایستادگی در
برابر ایستادگی دیگران آمده است. (ابن منظور، ۱۴۰۸ق، ج ۱۲: ۴۹۸؛ طریحی، ۱۳۷۵، ج ۶: ۱۴۸؛
شفیعی نیا، ۱۴۳۲ق: ۳۴)

مقاومت وقتی به واژه اسلامی اضافه شود، به معنی پایداری در دین و مسیر حق در برابر هر گونه
ناحق و کژی و بی عدالتی است. چنانکه استقامت در مفهوم قرآنی آن نیز به مفهوم ثبات در دین و
پایداری در مسیر حق در برابر کژیهاست. (رک: ابن عربی، [بی تا]، ج ۲: ۲۱۷)

۱- اهمیت و ضرورت

تبيين «نظریه مقاومت» یکی از دستورات صریح مقام معظم رهبری است:
«نظریه مقاومت، یک نظریه‌ی اصیل و درست است؛ هم در مقام نظر، هم در مقام عمل؛ از
لحاظ نظری و از لحاظ عملی - از هر دو جهت - باید [ترویج شود]. معنای نظری این است که تبیین
کنید. شما جوانها خیلی خوب میتوانید این نظریه‌ی مقاومت را تبیین کنید؛ هم در بین خودتان و هم
محیطی که در آنجا قرار دارید و هم حتی در ارتباط با کشورهای دیگر و جوانهای دیگر.» (بیانات در
دیدار دانش‌آموزان و دانشجویان ۱۳۹۷/۰۸/۱۲) تبیین نظریه یاد شده بدون امعان نظر در مؤلفه‌های
آن امکان پذیر نیست. ایجاد، تثبیت و تقویت مقاومت اسلامی در جامعه بدون توجه به «فرهنگ
جهادی» امکان ندارد. از این رو می‌توان فرهنگ جهادی را از مقومات و پایه‌های اصلی مقاومت
اسلامی دانست. از دیگر سو، همانگونه که نظریه مقاومت به نظریه پردازی نیاز دارد. ایجاد فرهنگ
جهادی باعث می‌شود جامعه، پرتلاش، سخت‌کوش، شکست‌ناپذیر، قوی و پرنشاط شود. افراد
جامعه‌ای که فرهنگ جهادی در آن حاکم است، خود را مجاهد در راه خدا می‌بینند از این رو شکست
و خستگی در آن‌ها راه ندارد.

از نگاه قرآن، در کنار رهبری جامعه، مردم نیز وظیفه دارند استقامت ورزند که این مهم جز در
سایه فرهنگ جهادی امکان پذیر نیست. آیه ۱۱۲ سوره هود بر ضرورت استقامت عمومی همه افراد
جامعه دلالت دارد. خداوند در این آیه می‌فرماید «فَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ وَ مَن تَابَ مَعَكَ»
استقامت عمومی که در آیه از همه مؤمنان خواسته شده، تنها در سایه فرهنگ جهادی قابل
دستیابی است.

فرهنگ جهادی همانند دیگر فرهنگ‌های خرد و کلان، می‌بایست با تمرین و تکرار ایجاد و

۹۴ □ فصلنامه علمی پژوهش‌های انقلاب اسلامی، سال ۹، شماره پیاپی ۳۳، تابستان ۱۳۹۹
نهادینه‌شده و به‌عنوان شاکله شخصیتی فرد و به شکل ملکه در جامعه درآید. در این صورت است که
می‌توان از انسان و جامعه، انتظار فرهنگ جهادی داشت. از نگاه قرآن هرکسی چنان عمل می‌کند
که شاکله و شخصیت وجودی‌اش شکل گرفته است (اسراء، ۸۴).

۲- عرصه‌های نقش‌آفرینی فرهنگ جهادی با مقاومت اسلامی

فرهنگ جهادی شامل تمامی عرصه‌های فردی، اجتماعی، اقتصادی، مدیریتی و... می‌شود. که در
همه این عرصه‌ها فرهنگ جهادی زیرساخت و از پایه‌های مقاومت اسلامی است. به دیگر سخن،
وقتی فرهنگ یک جامعه، به فرهنگ جهادی تبدیل می‌شود که همه آحاد جامعه، در هر مسئولیتی
که هستند، با تمام وجود در راستای اهداف والا و سوق جامعه به سوی جامعه متعالی و متعادل و مدینه
فاضله اسلامی همکاری کرده و در برابر مشکلات مقاومت کنند. مقام معظم رهبری در این باره
می‌فرماید: «خداوند به کسانی که ثابت‌قدم در راه او ایستادگی کنند، وعده یاری و پیروزی داده است
و البته تحقق این وعده الزاماتی دارد که از مهمترین آنها جهاد و مبارزه و تلاش خستگی‌ناپذیر در
ابعاد مختلف سیاسی، فرهنگی، فکری، اقتصادی و نظامی است. (بیانات در دیدار نایب رئیس دفتر
سیاسی حماس و هیئت همراه با رهبر انقلاب، ۱۳۹۸/۰۴/۳۱)

از نگاه امام خامنه‌ای فرهنگ جهادی عام بوده و در همه‌ی صحنه‌ها و عرصه‌ها به کار می‌آید.
(۱۳۸۲/۱۰/۱۴ دیدار با کشاورزان)

جهاد از جهت نوع ابزار و وسیله‌ای که با آن مبارزه صورت می‌گیرد، در احادیث (سجستانی،
۱۴۱۰ق، ج ۱؛ محمدی ری شهری، ۱۴۱۶ق، ج ۱: ۴۴۷) و منابع دیگر (کحلانی، ۱۳۷۹ق، ج ۴: ۴۱؛
روحانی، ۱۴۱۳ق، ج ۱۳: ۱۱) سه قسم شده است که در هر سه، هماهنگی فرهنگ جهادی با مقاومت
اسلامی تبلور می‌یابد. همان گونه که در جهاد مالی و جانی، استقامت باید، در جهاد علمی و فرهنگی
نیز در برابر نیزه‌های استکباری، استقامت و قوام قلم به کار خواهد آمد، قلم‌های لرزان و دانش‌های
فاقد استقامت، نه تنها باعث فلاح نمی‌شود بلکه دانشمندی، همانند بلغم باعور می‌سازد؛ که
نمی‌توانند در مقابل هوای نفس استقامت ورزند و سرانجامی جز شکست ندارند. (رک: أحقاف: ۱۳)
در جهاد جانی، مجاهد با حضور در عرصه جنگ با دشمن جان خود را در معرض خطر قرار
می‌دهد. عمده آیات به این نوع از جهاد مربوط‌اند؛ مانند (رک: توبه، ۴۱ و ۸۸؛ صف، ۱۱ و...) شرط
پیروزی در این جهاد، استقامت مجاهدان است (رک: انفال، ۴۵) و استقامت یاد شده تنها در سایه
فرهنگ جهادی امکان پذیر است.

با همگامی فرهنگ جهادی با مقاومت اسلامی، جهاد با مال نیز به آسانی انجام می‌شود. جهاد

چندپارگی فرهنگی و توسعه سیاسی ایران معاصر؛ موسوی و همکاران □ ۹۵

مالی یعنی تأمین هزینه‌های مالی جهاد؛ مانند تأمین هزینه ابزار جنگی و نیز نیازهای جهادگران و خانواده‌های آنان (سنقیطی، ۱۴۱۵ق، ج ۸: ۱۱۲؛ قاسمی، ۱۴۱۸ق، ج ۸: ۲۲۰-۲۲۱). خداوند در آیاتی به این نوع از جهاد نیز فرمان داده است. (رک: توبه، ۴۱، ۴۴، ۸۱، ۸۸؛ صف، ۱۱ و...) فقها به استناد این آیات، تأمین هزینه‌های جهاد را تا حد توان بر همه افراد جامعه واجب شمرده‌اند. (خویی، ۱۴۱۰، ج ۱: ۳۶۷). در جهاد مالی همه افراد جامعه وظیفه دارند به اندازه وسع و توان خودشان به جبهه‌ها کمک کنند، انجام این دستور الهی بدون فرهنگ جهادی محقق نخواهد شد. جامعه‌ای که فرهنگ جهادی در آن حاکم نباشد، افرادی به فکر خود و مال اندوزی خواهند بود.

جهاد فرهنگی یعنی اقامه حجت و برهان در برابر دشمنان اسلام و فراخواندن آنان به دین (کحلانی، ۱۳۷۹ق، ج ۴؛ مناوی، ۱۴۱۵ق، ج ۲: ۴۹۰) همان گونه که برخی تصریح کرده‌اند، مراد آیه ۷۳ سوره توبه که به جهاد با منافقان فرمان داده: جهاد فرهنگی است. (طباطبایی، ۱۳۹۳ق، ج ۱۹: ۳۳۷). چنانکه آیه ۵۲ سوره فرقان نیز به این نوع از جهاد اشاره دارد (مکارم شیرازی و دیگران، ۱۳۷۵؛ طبرسی، ۱۴۱۵ق، ج ۷: ۲۷۳). و جهاد فرهنگی نیز بدون استقامت در برابر تهاجم فرهنگی دشمن امکان‌پذیر نیست

۳- مؤلفه‌های مقاومت ساز فرهنگ جهادی

دانشمندان مسلمان از دیر باز مباحث اسلامی را به سه بخش عقلیات، نفسیات و بدنیات تقسیم کرده‌اند. (مطهری، ۱۳۷۶، ج ۲: ۶۰۶) عقلیات، همان عقاید هستند که به عقل و فکر مربوطند؛ نفسانیات، بخش اخلاق و به نفس و ملکات و عادات نفسانی ارتباط دارد؛ بدنیات، احکام مربوط به اعضا و جوارح هستند. (مطهری، ۱۳۷۶، ج ۲۳: ۳۴) امروزه غالباً از مؤلفه‌های اعتقادی با واژه بینشی یا معرفتی و از مؤلفه‌های اخلاقی با واژه‌های گرایشی و از مؤلفه‌های مربوط به اعضا و جوارح با واژه کنشی یا رفتاری یاد می‌شود.

تقسیم سه گانه یاد شده در روان شناسی اجتماعی نیز کاربرد دارد. از این منظر، تفاوت‌های افراد به سه جنبه شناخت، عاطفه و رفتار برمی‌گردد. شناخت، با اعتقادات و چگونگی یادگیری آنها و به عبارت دیگر با چگونگی مفهوم سازی جنبه ایدئولوژی مرتبط است. در حیطه عواطف، تأکید اصلی بر احساسات و نگرش‌ها، است. رفتار نیز شامل آن چیزی است که فرد انجام می‌دهند و این که چگونه عمل می‌کنند. (مطهری، ۱۳۹۰: ۷۱)

با مراجعه به قرآن کریم می‌توان مهمترین مؤلفه‌ها و ویژگی‌های نقش آفرین فرهنگ جهادی برای تقویت مقاومت اسلامی، در حیطه‌های سه گانه را به شرح زیر شمارش کرد:

۱-۳ مؤلفه‌های بینشی یا معرفتی

۱-۱-۳ خدامحوری

مهمترین مؤلفه، روح و خمیرمایه فرهنگ جهادی، خدا محوری و بینش توحیدی است که نقش بسزایی در تقویت مقاومت اسلامی دارد. توحید اصل علوم، سرّ معارف، مایه دین، بنای مسلمانی و فارق دوست از دشمن است و هر طاعتی بدون توحید، بی ارزش و سرانجام آن را تاریکی است. انسان موحد، همیشه خود را در محضر خداوند می‌بیند از این رو در برابر مشکلات و ناراحتیها خود را نیاخته و همانند امام حسین(ع) در سخت ترین مشکلات استقامت می‌ورزد و شاعرش این است که «هَوْنَ عَلَيَّ مَا نَزَلَ بِي أَنَّهُ بَعِيْنُ اللَّهِ.» (سیدبن طاووس، ۱۳۴۸: ۱۱۷)

خدا محوری در «اخلاص» نمود کاملی می‌یابد. اخلاص به معنای خالص کردن، پاک گردانیدن و برگزیدن (ابن منظور، ۱۴۰۸ق، ج ۳: ۱۷۳-۱۷۴؛ طریحی، ۱۴۰۸ق، ج ۴: ۱۶۸-۱۶۸) و مقصود از آن در فرهنگ اسلامی، پاک کردن نیت از غیر خدا و انجام دادن عمل برای خدا است (رفیق العجم، ۱۹۹۹م: ۲۶؛ دهخدا، ۱۳۷۳، ج ۱: ۱۲۹۴).

انسان موحدی که نگاه توحیدی تمام وجود او را فرا گرفته باشد، همه چیز خودش را از خدا دانسته و می‌گوید: «إِن صَلَاتِي وَ نُسُكِي وَ مَحْيَايَ وَ مَمَاتِي لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ» (انعام، ۱۶۲) از نگاه قرآن کریم، استقامت با اخلاص رابطه تنگاتنگی دارد: در نگاه توحیدی قرآنی، تنها کارهایی که رنگ خدایی دارد و با استقامت همراه است، دارای بهترین پاداش هاست: مَا عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ وَمَا عِنْدَ اللَّهِ بَاقٍ وَلَنْ جَزِيْنَ الَّذِينَ صَبَرُوا أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (نحل، ۹۶) از دیگر سو، اخلاص نقش انکارناپذیری در انواع جهاد دارد. از نگاه قرآن، مؤمنان برای خداوند و مخلصانه جهاد می‌کنند ولی کافران، در راه طاغوت و برای او می‌جنگند (نساء، ۷۶). در دین اسلام، جهاد باید «فی سبیل الله باشد» (رک: بقره، ۲۱۸؛ نساء، ۹۵؛ مائده، ۳۵-۵۴ و...) و جهاد فی سبیل الله یعنی جهاد مخلصانه و مبارزه مقدسی که بدون فرهنگ جهادی و مقاومت اسلامی قابل دست یابی نیست.

مقام معظم رهبری نیز بر تأثیر متقابل مقاومت و اخلاص تأکید کرده اند: «اخلاص و تداوم کار، ... تداوم، یک عنصر جدیدی است غیر از خودِ اصلِ شروعِ عمل، فلذلک فادع و استقم کما امرت (شوری، ۱۵) استقامت، یعنی همین کار را در همان خط و جهت درست دنبال کردن.»

از نگاه آیت‌الله خامنه‌ای، امام امت سنگ بنای انقلاب را بر پایه‌هایی قرار دادند که همه آن‌ها را می‌توان بناهای اصلی برای ادامه انقلاب و نیز ایجاد فرهنگ جهادی دانست:

چندپارگی فرهنگی و توسعه سیاسی ایران معاصر؛ موسوی و همکاران □ ۹۷

«امام عزیز (ه)، با ایمان و جهاد و اخلاص و عمل صالح خود، سنگ بنای حکومت اسلامی را در ایران گذاشت و خدای متعال هم نصرت خود را بر او نازل کرد. پروردگار عالم اصدق القائلین است که فرمود: **«وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا»** (عنکبوت، ۶۹)، **«مَنْ كَانَ لِلَّهِ كَانِ اللَّهُ لَهُ»** (مجلسی، ۱۴۰۳ ق، ج ۸۵، ص ۳۱۹)، **«وَلِيُنصِرَنَّ اللَّهُ مَن يَنْصُرُهُ»** (حج، ۴۰). این آیات و روایات، بیان حقیقت و واقعیت است. (بیانات در مراسم بیعت فضلا و طلاب حوزه‌ی علمیه‌ی مشهد ۲۰/۰۴/۱۳۶۸)

برای فرهنگ‌سازی، باید آنچه به‌عنوان فرهنگ معرفی می‌شود، در جامعه ریشه بدواند و در همه جامعه همگانی شود تا نمود پیدا کند و به‌صورت فرهنگی عمومی درآید که مردم به آن افتخار کنند و گویا مقصود مقام رهبری از جمله اخیر نیز همین نکته است. (همان)

وقتی می‌توان در جامعه فرهنگ جهادی را نهادینه کرد که اخلاص در جامعه نهادینه شود. کسی که فقط برای خدا کار می‌کند، خستگی‌ناپذیر است او دیگر به دنبال خواسته‌های شخصی خودش نبوده بلکه تمام سعی خودش را برای رسیدن به اهدافش به کار می‌گیرد. (۱۳۸۹/۸/۲ دیدار با بسیجیان استان قم)

خدا محوری به توحید خلاصه نشده بلکه دیگر اصول اسلامی نیز در طول این اصل کلیدی و از مؤلفه‌های فرهنگ جهادی و در مقاومت اسلامی نقش آفرین هستند. به عنوان نمونه ایمان به معاد و حیات اخروی یکی از اصول جهان بینی الهی، و مهم‌ترین اصل پس از توحید است که پیامبران الهی مردم را به آن دعوت کرده‌اند. (رک: نوح، آیات ۱۸-۱۷؛ عنکبوت، ۱۷؛ غافر، ۲۷؛ مریم، ۳۳ و...)

بین معادباوری، فرهنگ جهادی و استقامت اسلامی، رابطه تنگاتنگی وجود دارد و تقویت هر یک به تقویت دیگری منجر خواهد شد. مؤمنان به آخرت، تسلیم محض فرمان الهی‌اند، حتی اگر اجرای فرمان الهی به ایثار جان آنان بینجامد؛ از همین رو آنان در جهاد با مال و جان تردید نمی‌کنند و با عزمی راسخ و بدون تعلل به دنبال ادای وظیفه الهی خود می‌روند، در حالی که افراد بی‌ایمان با طرح عذر و بهانه اجازه می‌خواهند، در میدان جهاد شرکت نکنند. (رک: توبه، ۴۴-۴۵)

۳-۱-۲ ولایت مداری

یکی دیگر از مهمترین مؤلفه‌های فرهنگ جهادی و نقش آفرین در تقویت مقاومت اسلامی، ولایت مداری است که از نبوت آغاز و در ادامه به امامت رسیده و به ولایت فقیه ختم می‌شود.

امامت در لغت به معنای پیشوایی (معین، ۱۳۷۵: ۱/۳۴۶-۳۴۷) پیشروی، و رهبری و در اصطلاح، به معنای ریاست عمومی فردی خاص بر امور دین و دنیای مردم در دنیا بالاصاله یا به جانشینی از

۹۸ □ فصلنامه علمی پژوهش‌های انقلاب اسلامی، سال ۹، شماره پیاپی ۳۳، تابستان ۱۳۹۹
پیامبر است، امامت دارای شئونی همچون رهبری سیاسی و زعامت اجتماعی و مرجعیت دینی و تبیین و تفسیر وحی و ولایت باطنی و معنوی است که از این جهت امام حجت خدا در زمان، ولی الله و انسان کامل است (طباطبایی، ۱۳۴۸: ۱۰۹-۱۲۴. مطهری، ۱۳۷۷، ج ۴: ۸۴۱-۸۵۴) و چون امامت دارای شئون والایی است، شیعه آن را همانند نبوت به نص و امر الهی و از اصول مذهب می‌داند. (عابدی، ۱۳۷۷: ۱۷۹. نراقی، ۱۴۰۳: ق: ۱۳۷)

در زمان غیبت امام معصوم، ولایتی که امام معصوم دارد به ولی فقیه منتقل می‌شود. قرآن در آیات متعددی به شرایط زمام‌دار و رهبری اشاره می‌کند؛ از جمله: ۱. عدالت؛ (هود، ۱۱۳) ۲. علم؛ (بقره، ۲۴۷) ۳. امانت‌داری؛ (شعراء، ۱۴۳) ۴. توانایی و حسن تدبیر؛ (بقره، ۲۴۷) ۵. یقین و پایداری و استقامت (سجده، ۲۴) و ...

این شرایط در زمان حضور در پیامبر و ائمه معصومان متبلور است و کامل‌ترین مصداق ویژگی‌هایی که در آیات ذکر شده، پیشوایان معصوم علیهم‌السلام و در عصر غیبت، نزدیک‌ترین افراد به معصومین هستند.

بنابراین یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های اسلام ناب، اسلامی است که حاکم آن معصوم یا نزدیک به عصمت باشد تا هم از لحاظ احاطه علمی به احکام و قوانین الهی و هم از لحاظ شناخت اوضاع و احوال موجود و مصالح و مفاسد جزئی و هم از لحاظ تقوی، ورع و عدالت در عالی‌ترین حد ممکن باشد. رهبر جامعه اسلامی، خود الگوی فرهنگ جهادی و تقویت او بر همگان لازم است. (رک: نساء، ۵۹؛ کلینی، ۱۳۷۵، ج ۱: ۶۷ و...)

رهبری و استقامت او یکی از پایه‌های اصلی فرهنگ جهادی است و وجود رهبر جامع شرایط و مقاوم از دستورات صریح قرآنی است: «فَلِذَلِكَ فَادَعُ وَاَسْتَقِمْ كَمَا اُمِرْتَ وَاَلَّا تَتَّبِعَ اَهْوَاءَهُمْ» (شوری، ۱۵) در این آیه شریفه، علاوه بر جمله «اَسْتَقِمْ كَمَا اُمِرْتَ»، جمله «وَاَلَّا تَتَّبِعَ اَهْوَاءَهُمْ» نیز بر لزوم مقاومت رهبری دلالت دارد. امام خامنه‌ای در این باره گوید:

«رهبری در جامعه اسلامی و ایران اسلامی، گره‌گشاست. رهبری، یعنی آن نقطه‌ای که هر جا دولت - هر دولتی در ایران - مشکلی داشته باشد، مشکلات را علاجش به دست رهبری حل میشود... آن جایی که میخواهند مردم را مأیوس کنند، رهبری است که امید به مردم میدهد. آن جایی که میخواهند یک توطئه سیاسی بین‌المللی برای ملت ایران به وجود آورند، رهبری است که قدم جلو میگذارد و تمامیت انقلاب را در مقابل توطئه قرار میدهد.» (سخنرانی در مورخ ۱۳۷۶/۰۹/۰۵)

چندپارگی فرهنگی و توسعه سیاسی ایران معاصر؛ موسوی و همکاران □ ۹۹

یکی دیگر از ویژگی‌های بینشی فرهنگ جهادی که باعث تقویت مقاومت اسلامی می‌شود، بصیرت است. بصیرت، در لغت به معنای عقیده قلبی، شناخت، یقین، زیرکی و عبرت آمده (ابن منظور، ۱۴۰۸ق، ج ۲: ۴۱۸) و در اصطلاح، عبارت است از قوه‌ای در قلب شخص، که به نور قدسی منور بوده، به وسیله آن حقایق اشیا و امور را درک می‌کند، همان‌گونه که شخص، به وسیله چشم، صور و ظواهر اشیا را می‌بیند. (تهانوی، ۱۹۹۶ م، ج ۱: ۳۳۹) برخی گفته‌اند: بصیرت، معرفت و اعتقاد حاصل شده در قلب، نسبت به امور دینی و حقایق امور است. (فراهیدی، ۱۴۱۴ق، ج ۱، ۱۶۶) مقام معظم رهبری بصیرت را به «با چشم باز نگاه کردن» تفسیر کرده است. (بیانات در دیدار جمعی از دانشجویان ۱۳۹۵/۰۴/۱۲) خلاصه این که بصیرت در دین یعنی روشن‌بینی عمیق در دین و با چشم باز راه دین را برگزیدن و پای آن مقاومت کردن همان که خداوند به آن مؤمنان را می‌ستاید: مؤمنان واقعی تنها کسانی اند که به خدا و رسولش ایمان آورده سپس هرگز شک و تردیدی به خود راه ندادند و با اموال و جان‌های خود در راه خدا جهاد کردند اینان راستگو هستند (حجرات، ۱۵). قرآن کریم در آیات فراوانی به بصیرت اشاره کرده است (انعام، ۵۰؛ هود ۱۸ الی ۲۳).

اهمیت بصیرت در دین به قدری است که در روایات متعددی ائمه به ما آموخته‌اند که از خداوند طلب بصیرت در دین کنیم (کلینی، ۱۳۷۵، ج ۳: ۵۴۹)

با افزایش بصیرت جامعه می‌توان روح فرهنگ جهادی و مقاومت اسلامی را در جامعه دمید. مقام معظم رهبری در این باره می‌فرماید:

جهاد در صحنه‌های مختلف، وظیفه‌ی ماست... (که) جز با ایجاد فرهنگ جهادی امکان‌پذیر نیست و آنچه می‌تواند پیروزی قطعی در این میدان را نوید دهد، بصیرت رزمندگان و مجاهدان جبهه‌های مختلف است. سنت خداوند بر این تعلق گرفته است که به یاری مؤمنان صادق برخیزد. ... هم در کلمات ائمه (علیهم‌السلام)، در کلمات رسول خدا، این‌ها وجود دارد. «فَلَمَّا رَأَى اللَّهُ صِدْقَنَا أَنْزَلَ بَعْدُونَا الْكِبْتَ وَ أَنْزَلَ عَلَيْنَا النَّصْرَ» (نهج البلاغه، خطبه ۵۶). امیرالمؤمنین در نهج البلاغه می‌فرماید: صادقانه وارد میدان بشوید، ایستادگی بکنید، خدای متعال دشمن شما را سرکوب خواهد کرد و به شما نصرت خواهد داد. این قاعده‌ی کلی و قانون است. (۱۳۹۴/۱۰/۱۹ بیانات در دیدار مردم قم)

یکی دیگر از مهم‌ترین ویژگی‌های فرهنگ جهادی که در مقاومت اسلامی بسیار نقش افرین است، دشمن‌شناسی می‌باشد؛ مقاومت با همه انواع آن در مقابل دشمن معنا پیدا می‌کند چه دشمن درونی باشد و چه دشمن برونی و بدون شناخت دشمن، نمی‌توان در برابر آن مقاومت کرد. از سوی دیگر از نگاه مقام معظم رهبری، وجود دشمن از ارکان همه انواع جهاد است. پس فرهنگ‌سازی جهادی در جامعه و حرکت به سوی این نوع از فرهنگ، بدون شناخت دشمن ممکن نیست. مقام معظم رهبری در این باره می‌فرماید:

«معیار جهاد، شمشیر و میدان جنگ نیست. معیار جهاد، همان چیزی است که امروز در زبان فارسی ما در کلمه «مبارزه» وجود دارد... در مبارزه، دو چیز حتماً لازم است: یکی جدّ و جهد و تحرّکی و دوم مقابله با دشمن... جهاد عبارت است از آن تلاشی که در برابر یک چالش خصمانه از سوی طرف مقابل صورت می‌گیرد؛ این جهاد است. آن وقت معنای مدیریت جهادی در اینجا این است که توجّه بکنید که حرکت علمی کشور و نهضت علمی کشور و پیشرفت علمی کشور مواجه است با یک چالش خصمانه که در مقابل این چالش خصمانه شما که مدیرید، شما که استاید، شما که دانشجو هستید، باید بایستید؛ این شد حرکت جهادی و مدیریت دستگاه؛ چه مدیریت دانشگاه، چه مدیریت وزارت، چه مدیریت هر بخشی از بخش‌های گوناگون این عرصه‌ی عظیم.» (۱۳۹۳/۴/۱۱) دیدار با دانشجویان

۳-۱-۵ خودباوری

اعتماد به نفس به معنی باور آدمی به توانایی‌های خود است. به نحوی که از هیچ کوششی فروگذار نکند و از سختی راه ناامید نشود. (لواسانی و آذربایجانی، ۱۳۹۱: ۱۲۱) برخی از دانشمندان غربی همانند باری آل. ریس و رندا برانت اعتماد به نفس را این‌گونه تعریف کرده‌اند: «آنچه درباره خود می‌اندیشید و احساسی که درباره خود دارید و آن برآیند اطمینان به خود و احترام به خویشتن است (اسلامی، ۱۳۸۱: ۲۶-۲۸).»

آنچه که باید در بعد روانی اعتماد به نفس مدنظر قرار داد این است که هرگاه انسان برای رسیدن به هدفی که عزم آن را دارد، از موانع راه و شکست‌های احتمالی که ممکن است در بین راه دامن‌گیر او شود، هراسی نداشته و تسلیم نشود (اسلامی، ۱۳۸۱: ۲۶-۲۸).

منظور از اعتماد به نفس، این نیست که به‌جای اعتماد به خدا و توکل بر او، تنها بر خودش متکی باشد، این مفهوم از اعتماد به نفس، مذموم است و مقصود دانشورانی که اعتماد به نفس را ناپسند می‌دانند، این معنی است (طباطبایی، ۱۳۹۳ق، ج ۴، ص ۳۷۴). از نگاه قرآن کریم، مسلمانان نباید بر ستمگران تکیه و اعتماد کنند: «وَلَا تَرْكَنُوا إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا فَتَمَسَّكُمُ النَّارُ...» (هود، ۱۱۳). تکیه و

چندپارگی فرهنگی و توسعه سیاسی ایران معاصر؛ موسوی و همکاران □ ۱۰۱
اعتماد بر ستمگران در شکل وابستگی آشکار می‌گردد و وابستگی فرهنگی، سیاسی یا اقتصادی
نتیجه‌ای جز اسارت و استثمار و نابودی استقلال ندارد (مکارم شیرازی و دیگران، ۱۳۷۵، ج ۹: ۲۲۰-
۲۲۱؛ زحیلی، ۱۴۱۱ ق، ج ۲: ۱۶۷-۱۶۸؛ فضل‌الله، ۱۴۱۹ ق، ج ۱۲: ۱۴۰-۱۴۲).

از نگاه اسلام مسلمانان وظیفه دارند با خودباوری و اعتمادبه‌نفس، استقامت کنند. به فرموده قرآن،
اصحاب خاص پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله) در انجیل به زراعتی می‌مانند که جوانه‌های آن به تدریج نیرومند
شده و بر پای خود ایستاده است، به گونه‌ای که کشاورزان را به شگفتی وامی‌دارد (طبرسی، ۱۴۱۵ ق،
ج ۹: ۱۹۲).

در بررسی سیره پیامبر اکرم نیز مشاهده می‌شود که ایشان، یارانش را به اعتمادبه‌نفس تشویق
می‌کرد (کلینی، ۱۳۷۵، ج ۲: ۱۳۹).

امام امت نیز در سخنان خودشان به هر دو نوع از اعتمادبه‌نفس، یعنی اعتمادبه‌نفس منفی و
مثبت اشاره کرده است.

از نگاه امام، اعتمادبه‌نفس منفی که همه باید از آن دوری کنند این است که کسی به جای توکل
و تکیه بر خداوند، بر خودش متکی باشد (امام خمینی، ۱۳۷۸ الف: ۴۷). ولی اعتمادبه‌نفس در کنار
توکل و تکیه بر خداوند از وظایف همه مؤمنان است (امام خمینی، ۱۳۹۴: ۱۳۷).

یکی از حیل‌ها و سیاست‌های دشمنان این است که سعی می‌کردند: «اعتمادبه‌نفس را در جامعه
از بین ببرند تا بتوانند بر فرهنگ ما حاکم شوند (امام خمینی، ۱۳۷۸ ب، ج ۷: ۵۷)».

مقام معظم رهبری، این خلف صالح امام امت، دقیقاً بر همان سخنان و نظریات امام امت تأکید
دارند. ایشان می‌فرماید: «در هر بخشی از بخش‌های گوناگون صنعتی و فنی و علمی و تحقیقاتی که
ما با روحیه‌ی جهادی وارد شدیم، پیش رفته‌ایم. روحیه‌ی جهادی یعنی چه؟ یعنی اعتقاد به این که
«ما می‌توانیم»؛ و کار بی‌وقفه و خستگی‌ناپذیر و استفاده از همه‌ی ظرفیت وجودی و ذهنی و اعتماد
به جوان‌ها.» (بیانات در دیدار کشاورزان ۱۳۸۴/۱۰/۱۴)

۳-۲ مؤلفه‌های گرایشی

برای ایجاد فرهنگ یا رفتار خوب و شایسته در جامعه شناخت به تنهایی کافی نیست، چه بسا
انسان می‌داند که رفتاری مفید است با آن که به آن علم دارد، ولی برخلاف آن عمل می‌کند. مثال
روشن آن، علم به زبان‌های سیگار است. با آن که ضررهای زیادی برای سیگار نقل شده است و با
تجربه به اثبات رسیده است، چه بسا، پزشکانی که بیماران خود را از استعمال آن منع می‌کنند، با این
وجود خود مبتلا به آن هستند. از این رو، رفتارها تنها معلول ادراک و شناخت نیستند. علاوه بر

۱۰۲ □ فصلنامه علمی پژوهش‌های انقلاب اسلامی، سال ۹، شماره پیاپی ۳۳، تابستان ۱۳۹۹
شناخت، نیروی دیگری وجود دارد که عامل آن احساسات و عواطف است. برای تقویت مقاومت
اسلامی، نیز باید به این عوامل دقت شود و در ادامه به برخی از آنها اشاره می‌کنیم:
۳-۲-۱ شجاعت

شجاعت در لغت به معنای شدت و استحکام قلب در مواقع خطر و نبردها است. (طریحی،
۱۴۰۸ق، ج ۴: ۳۵۱؛ ابن منظور، ۱۴۰۸ق، ج ۸: ۱۷۳)
شجاعت و جهاد، در هر دو حوزه جهاد اصغر و جهاد اکبر، دو مقوله تفکیک‌ناپذیرند. بدون شک،
جهاد اصغر بدون شجاعت امکان ندارد. در جهاد اکبر نیز برابر روایت مشهوری که گاه از رسول اعظم
(صلی‌الله‌علیه‌وآله) (مجلسی، ۱۴۰۳ ق، ج ۷۴: ۱۱۴) و گاه از حضرت علی (علیه‌السلام) (مجلسی، ۱۴۰۳ق،
ج ۶۷: ۷۶) نقل شده، شجاع‌ترین انسان‌ها کسی است که بتواند در برابر هوای نفس استقامت و بر آن
غلبه کند.

حضور در سنگرهای مختلف جهادی و از آن بالاتر، ایجاد فرهنگ جهادی، لوازمی دارد که
رشادت و شجاعت یکی از ارکان و لوازم اصلی آن است. همراهی فرهنگ جهادی با مقاومت اسلامی،
از مجاهدان افرادی می‌سازد که از کوه قوی‌تر هستند که اگر از مکر دشمنان کوه‌ها را از جا کنده
شود (ابراهیم: ۴۶)، آنان استقامت ورزیده و مقاومت می‌کنند

ایجاد فرهنگ جهادی، بدون تقویت روحیه شجاعت و رشادت امکان‌پذیر نیست. مقام معظم
رهبری در این باره می‌فرماید: «روحیه جهادی لازم است. ملت ما از اول انقلاب تا امروز در هر جایی
که با روحیه جهادی وارد میدان شده، پیش رفته؛ این را ما در دفاع مقدس دیدیم، در جهاد سازندگی
دیدیم، در حرکت علمی داریم مشاهده می‌کنیم. اگر ما در بخش‌های گوناگون، روحیه جهادی داشته
باشیم؛ یعنی کار را برای خدا، با جدیت و به‌صورت خستگی‌ناپذیر انجام دهیم - نه فقط به‌عنوان
اسقاط تکلیف - بلاشک این حرکت پیش خواهد رفت.» (۱۳۹۰/۱/۱)

۳-۲-۲ نشاط جسمی و روحی

تنبلی، سستی، خستگی، خمودگی، تلف کردن بیهوده عمر و... به‌هیچ‌وجه با فرهنگ جهادی و
مقاومت اسلامی همگون و هم‌نوا نبوده بلکه در دو جبهه متقابل قرار دارند.

با بررسی آیات قرآن مجید به این مهم دست می‌یابیم که بین جهاد و پرهیز از تنبلی ارتباط
مستقیمی وجود دارد. خداوند در قرآن کریم گاه با ارائه نمونه‌هایی از سستی مسلمانان، آثار و
ضررهای آن را گوشزد می‌کند که نبرد احد یکی از آن موارد است (آل عمران، ۱۵۲)

همچنین خداوند در آیه ۷۲ از سوره نساء با اشاره به تنبلی برخی به این نکته کلیدی اشاره
می‌کند که اینان، نه تنها تنبل‌اند بلکه دیگران را نیز به تنبلی فرا می‌خوانند: «وَإِنْ مِنْكُمْ لَمَنْ

چندپارگی فرهنگی و توسعه سیاسی ایران معاصر؛ موسوی و همکاران □ ۱۰۳

لَيَبْتَئِنَّ فَإِنْ أَصَابَتْكُمْ مُصِيبَةٌ قَالُوا قَدْ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْنَا إِذْ لَمْ أَكُنْ مَعَهُمْ شَاهِدِينَ»

برخی از مفسران معتقدند منظور از افراد سست‌عنصر در آیه منافقانند (طبرسی، ۱۴۱۵ق، ج ۳: ۱۱۴؛ مکارم شیرازی و دیگران، ۱۳۷۵، ج ۴: ۵) ولی برخی دیگر از مفسران همانند علامه طباطبایی معتقدند: کلمه «منکم» حکایت از این دارد که کوتاهی‌کنندگان در امر جهاد از مؤمنان بودند نه از منافقان (طباطبایی، ۱۳۹۳ق، ج ۴: ۴۱۷). این آیه نیز به‌خوبی بر این نکته دلالت دارد که خستگی‌ناپذیری از ارکان جهاد در همه زمینه‌هاست.

در بررسی تاریخ نیز به این نتیجه می‌رسیم که بین خستگی‌ناپذیری و جهاد با تقویت مقاومت اسلامی، رابطه تنگاتنگی وجود دارد؛ چنانکه تنبلی و سستی با روحیه جهادی هیچ‌گاه جمع نمی‌شود. جریان حضرت موسی (علیه‌السلام) و بنی‌اسرائیل شاهد مناسبی بر این ادعاست.

پس از رد شدن موسی و بنی‌اسرائیل از دریای نیل و هلاکت فرعون، خداوند آن‌ها را مأمور کرد که داخل سرزمین مقدس شوند ولی آنان سستی ورزیده و خمودی کردند. خداوند نیز آن‌ها به کیفر کردارشان به مدت چهل سال در بیابان سرگردان کرد. آیات ۲۰ تا ۲۶ سوره مائده به داستان فوق اشاره دارد.

آیات ۳۸ به بعد از سوره توبه نیز بر این نکته دلالت می‌کند که سستی و تنبلی با آمادگی برای جهاد هماهنگی ندارد. این آیه به نبرد تبوک اشاره دارد. نبرد با امپراطوری روم، گرمای هوا و... دست‌به‌دست هم داده و رفتن به‌سوی میدان جنگ را فوق‌العاده بر مسلمانان مشکل می‌ساخت تا آنجا که بعضی در اجابت دعوت پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله) تردید و دودلی نشان می‌دادند! آیات ۳۸ به بعد سوره توبه نازل شد و با لحنی قاطع و کوبنده به مسلمانان هشدار داد و اعلام خطر کرد و آن‌ها را آماده این نبرد بزرگ ساخت (طبرسی، ۱۴۱۵ق، ج ۵: ۴۷؛ مکارم شیرازی و دیگران، ۱۳۷۵، ج ۷: ۴۱۳) خداوند در آیه ۳۹ سوره مجدداً مردم را از سستی و تنبلی در امر جهاد بازداشت و فرمود: اگر [برای جهاد] بیرون نروید، شما را به عذابی دردناک عقوبت خواهد کرد.

توبیخ سست‌عنصران در آیات بعدی نیز به‌گونه‌ای تکرار شده تا در آیه ۴۵ و ۴۶ این سوره یک‌بار دیگر از رزمندگان می‌خواهد که خستگی‌ناپذیر بوده و برای جهاد آماده شوند و سست‌عنصران را به‌شدت توبیخ می‌کند.

همان‌گونه که سستی در جهاد ظاهری باعث شکست می‌شود، سستی در دیگر عرصه‌های جهادی نیز باعث شکست می‌شود. از این رو همه مؤمنان وظیفه دارند در برابر دشمنان با قدرت ایستادگی کرده و لحظه‌ای به خودشان سستی راه ندهند. (رک: انفال، ۴۵)

با توجه به نقشی که خستگی‌ناپذیری در فرهنگ جهادی دارد، مقام معظم رهبری نیز بارها بر

۱۰۴ □ فصلنامه علمی پژوهش‌های انقلاب اسلامی، سال ۹، شماره پیاپی ۳۳، تابستان ۱۳۹۹
رابطه شاخه‌ها و اشکال مختلف جهاد با پرهیز از سستی و تبلی تأکید کرده‌اند از جمله فرمود:
«اگر ما در بخش‌های گوناگون، روحیه جهادی داشته باشیم؛ یعنی کار را برای خدا، با جدیت و
به‌صورت خستگی‌ناپذیر انجام دهیم- نه فقط به عنوان اسقاط تکلیف- بلاشک این حرکت پیش
خواهد رفت.» (۱۳۹۰/۱/۱)

۳-۲-۳ مسئولیت‌پذیری

از نگاه اسلام، جامعه همانند پیکر واحدی است و همه باید با یکدیگر و مهربانی در راستای
برآوردن حاجات و برطرف کردن مشکلات دیگران بکوشند. مسئولیت‌پذیری اجتماعی باعث تقویت
جامعه اسلامی می‌شود. پیامبر اکرم (صلی‌الله‌علیه‌وآله) نیز بر لزوم مسئولیت‌پذیری اجتماعی تأکید کرده‌اند
(رک:نوری، ۱۴۰۸ق، ج ۱۲: ۴۲۴؛ مجلسی، ۱۴۰۳ ق، ج ۷۱: ۲۳۴).

مقام معظم رهبری نیز بارها بر مسئولیت‌پذیری فردی و اجتماعی تأکید کرده‌اند به‌عنوان نمونه
فرمودند:

«ما هر کدامان در هر جایی که هستیم، باید برای سرنوشت کشور و برای آینده کشور، احساس
مسئولیت و تعهد کنیم و بدانیم که می‌توانیم نقش ایفا کنیم... همه باید احساس مسئولیت کنند. با
احساس مسئولیت همگانی و همه‌جانبه و با هدایت دستگاه‌های مسئول کشور ... ملت ایران خواهد
توانست بر همه مشکلات فائق بیاید.» (۱۳۸۷/۲/۱۱) بیانات در دیدار با مردم شیراز

۳-۳ مؤلفه‌های کنشی یا رفتاری

«بینش» و «گرایش» موجب پیدایش «کنش» یعنی رفتار می‌شود. مؤلفه‌های بینشی و گرایشی
فرهنگ جهادی نیز کنش ساز و رفتارآفرین هستند. در ادامه به کنش‌های مقاومت ساز فرهنگ
جهادی اشاره می‌کنیم.

۳-۳-۱ مدیریت جهادی

مدیریت را هنر ایجاد هماهنگی و نظارت بر افراد برای رسیدن به هدف معین (جولیوس گولد،
۱۳۸۴: ۷۶۶) یا علم و هنر هماهنگ کردن، رهبری و مهارت‌های فعالیت‌های دسته‌جمعی برای نیل به
هدف‌های مطلوب با حداکثر کارایی دانسته‌اند (شفیعی و مسعودی، ۱۳۸۵: ۹۴)

در قرآن کریم بر مدیریت تأکید شده و از نظر عقل نیز مدیریت، یکی از مهم‌ترین ارکان و بلکه
اصلی‌ترین رکن جامعه است. مدیران لایق همیشه جامعه را به سوی اهداف والا سوق داده و مدیران
نالایق باعث شکست جوامع و گاه نابودی آن می‌شوند.

با توجه به اهمیت مدیریت جوامع، برای ایجاد فرهنگ جهادی نیز مدیریت و رهبری یکی از

عرصه‌های اصلی برای ایجاد فرهنگ جهادی است.

با نگاهی به صدر اسلام در می‌یابیم، مهم‌ترین دلیل ایجاد فرهنگ جهادی در جامعه نبوی، مدیریت جهادی شخص رسول خدا بود. به‌عنوان نمونه، اولین اقدام پیامبر اکرم (صلی‌الله‌علیه‌وآله) ساختن مسجد قبا بود. (ابن اثیر، ۱۴۰۷ق، ج ۳:۶۳۰؛ قلقشندی، ۱۴۱۱ق، ج ۱:۳۹۷). آن حضرت به همراه دیگر صحابه، به ساخت مسجد همکاری می‌کرد (دیاربکری، ۱۲۸۳ق، ج ۱:۳۳۸) که نشانه مدیریت جهادی آن حضرت است.

این روش مدیریتی پیامبر در سایر حوزه‌های اجتماعی نیز به‌خوبی نمود و ظهور داشت. آن حضرت در همه حوادث تلخ و شیرین، نمونه و الگوی کاملی از مدیریت جهادی را به نمایش می‌گذاشتند. به‌عنوان نمونه آن حضرت در نبردها از همه یارانش شجاع‌تر و به دشمن نزدیک‌تر بود. (بیهقی، ۱۴۰۵ق، ج ۵:۱۳۵)

به این ترتیب، حضرت محمد (صلی‌الله‌علیه‌وآله) به مسلمانان و یاران خود عملاً درس استقامت، مبارزه و دفاع از کیان اسلام را می‌آموخت.

فرق این نوع مدیریت که از ترکیب اضافی (جهادی یا اسلامی) برخوردار است، با مدیریت مطلق در این است که مبنای آن را نظام ارزشی اسلام می‌سازد

از بررسی سخنان مقام معظم رهبری نیز می‌توان به این نکته دست یافت که فرهنگ جهادی بدون استقامت مدیران و مدیریت جهادی، امکان‌پذیر نیست. ایشان در این باره می‌فرماید: با حرکت عادی نمی‌شود پیش رفت؛ با حرکت عادی و احياناً خواب‌آلوده و بی‌حساسیت نمی‌شود کارهای بزرگ را انجام داد؛ یک همت جهادی لازم است، تحرک جهادی و مدیریت جهادی برای کارها لازم است. باید حرکتی که می‌شود، هم علمی باشد، هم پر قدرت باشد، هم با برنامه باشد و هم مجاهدانه باشد. (۱۳۹۲/۱۲/۲۰) ایشان در جای دیگری می‌فرماید:

«اگر مدیریت جهادی یا همان کار و تلاش با نیت الهی و مبتنی بر علم و درایت حاکم باشد، مشکلات کشور، در شرایط کنونی فشارهای خباثت‌آمیز قدرت‌های جهانی و در شرایط دیگر، قابل حل است و کشور حرکت رو به جلو را ادامه خواهد داد.» (۱۳۹۲/۱۲/۲۳)

۳-۲-۳ سرعت عمل

سرعت عمل نیز یکی از مؤلفه‌های مقاومت ساز فرهنگ جهادی است که در آیات نیز به آن اشاره شده و لازمه تقویت مقاومت اسلامی است.

خداوند در سوره مؤمنون، چگونگی حال مؤمنان و سرعت کنندگان در خیرات را ضمن چند آیه بازگو می‌کند و صفات اساسی آن‌ها را تشریح می‌نماید. از جمله می‌فرماید خداوند پس از یادکرد از

۱۰۶ □ فصلنامه علمی پژوهش‌های انقلاب اسلامی، سال ۹، شماره پیاپی ۳۳، تابستان ۱۳۹۹
صفتی همانند بیمناک بودن از خداوند، ایمان به آیات الهی، پرهیز از شرک و خودبزرگ‌بینی، مؤمنان را کسانی معرفی می‌کند که در خیرات سرعت می‌کنند و از دیگران پیشی می‌گیرند: «أُولَئِكَ يَسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَهُمْ لَهَا سَابِقُونَ» (مومنون، ۶۱).

تعبیر به «یسارعون» فعل مضارع از باب «مفاعله» است که استمرار و ثبات را می‌رساند. تعبیر یاد شده وضع حال مؤمنان را در یک مسابقه مستمر که به سوی مقصدی بزرگ و پر ارزش انجام می‌شود، مشخص می‌کند و نشان می‌دهد آن‌ها چگونه در برنامه اعمال صالح با یکدیگر رقابت سازنده و مسابقه بی‌وقفه دارند (مکارم شیرازی و دیگران، ۱۳۷۵، ج ۱۴: ۲۶۵).

در آیه ۱۴۴ سوره آل عمران نیز بر مسابقه سازنده و رقابت نیکوکارانه در کارهای خیر اشاره می‌کند: به خدا و روز دیگر ایمان می‌آورند امر به معروف و نهی از منکر می‌کنند و در انجام کارهای نیک، پیشی می‌گیرند و آن‌ها از صالحانند.

علاوه بر دو آیه یادشده خداوند به ما دستور می‌دهد در خیرات از یکدیگر پیشی بگیریم: «فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ» (بقره، ۱۴۸؛ مائده، ۴۸) و در آیاتی از مسلمانان پیشگام و فضیلت آنان سخن می‌گوید (توبه، ۱۰۰)، همگی بر لزوم سرعت عمل دلالت دارد.

مسابقه در خیرات، با مفهوم فرهنگ جهادی عجین است. کسانی که دارای فرهنگ جهادی باشند، سعی می‌کنند همانند مجاهدان جبهه نظامی در رویارویی با دشمن از یکدیگر پیشی بگیرند. تا عقب‌ماندگی‌ها جبران شود.

سرعت عمل در حال حاضر و در کشور عزیز ما از اهمیت بیشتری برخوردار است زیرا باعث می‌شود عقب‌ماندگی‌ها با سرعت بیشتری جبران شود؛ از این رو سکان‌دار انقلاب اسلامی بارها بر سرعت بخشی در امور و به‌ویژه بر سرعت پیشرفت علمی تأکید کرده‌اند:

«ما داریم در میدان علم پیش می‌رویم؛ خیلی هم افتخار می‌کنیم، ... پیشرفت علمی بلاشک وجود دارد، سرعتش هم خوب است - منتها ما با وجود همین پیشرفتی که داریم، عقبیم! این را که نباید خودمان فراموش کنیم؛ ما خیلی عقبیم! ما را سالهای سال عقب نگاه داشتند... ما باید به این سرعت پیشرفت خیلی اهمیت بدهیم.» (۲۰/۰۸/۱۳۹۴)

بین سرعت عمل و شتاب‌زدگی تفاوت وجود دارد. شتاب‌زدگی و عجله بی‌جا از شیطان است و غالباً باعث مشکلات فراوانی خواهد شد. مقام معظم رهبری در این باره گوید:

«سرعت را با دقت همراه کنید. سرعت غیر از شتاب‌زدگی است؛ شتاب‌زدگی بد است. سرعت وقتی با دقت همراه شد، کار معقول و صحیح است. سرعت بدون دقت، می‌شود

یکی دیگر از بایسته‌های مقاومت آفرین در فرهنگ جهادی، داشتن روحیه تعاون و همکاری و در یک کلام «کار گروهی» است.

تعاون به معنای همیاری و هم‌پشت شدن (دهخدا، ۱۳۷۳، ج ۴: ۵۹۵۰)، نصرت دادن و کمک رساندن (مصطفوی، ۱۳۷۴، ج ۸: ۲۶۸) و یکدیگر را کمک کردن است (کفعمی، ۱۴۰۳ ق: ۴۳۹). قرآن کریم بارها و با اشکال مختلف بر لزوم تعاون بین مؤمنان تأکید کرده است.

یکی از آیاتی که به صراحت همه مؤمنان را به تعاون و همکاری دعوت می‌کند آیه زیر است: «... تَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَ التَّقْوَىٰ وَ لَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَ الْعُدْوَانِ وَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ»؛ (مائده، ۲) مقصود آیه این است که جامعه اسلامی، وظیفه دارد بر ایمان و عمل صالح ناشی از خداترسی اجتماع کنند و این همان صلاح و تقوای اجتماعی است و در مقابل آن همکاری بر گناه و تعدی به حقوق مردم و سلب امنیت از جان و مال و ناموس آنان است (طباطبایی، ۱۳۹۳ ق، ج ۵: ۱۶۳)

آیه ۲۰۰ سوره آل عمران نیز بر لزوم تعاون و استقامت عمومی دلالت دارد: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اصْبِرُوا وَ صَابِرُوا وَ رَابِطُوا وَ اتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ». این آیه شریفه چند دستور آمده است که عمل به آنها در سایه فرهنگ جهادی، تعاون، همگرایی، تعاضد و استقامت اسلامی امکان پذیر و نتیجه آن فلاح و رستگاری جامعه است. دستورهای یادشده عبارت‌اند از: ۱- «اصبروا» یعنی استقامت و صبر و ایستادگی در برابر حوادث ۲- «صابروا» از "مصابره" (باب مفاعله) به معنی صبر و استقامت در برابر صبر و استقامت دیگران و به تعبیر دیگر، همکاری در استقامت است. (رک: مکارم شیرازی و دیگران، ۱۳۷۵ ش، ج ۳: ۲۳۴؛ ابن عاشور، ۱۴۲۰ ق، ج ۳: ۳۱۸. فضل الله، ۱۴۱۹ ق، ج ۶: ۴۷۵) مصابره و مقاومت یادشده شامل همه عرصه‌های فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی می‌شود. (صادقی تهرانی، ۱۳۶۵ ش، ج ۶: ۱۳۸) ۳- «رابطوا»، و مصدر آن یعنی مرابطه به معنی مراقبت از مرزها آمده است. "مرباطه" معنی وسیعی دارد که هرگونه آمادگی برای دفاع از خود و جامعه اسلامی را شامل می‌شود. این مفهوم نیز اجتماعی و دستوری همگانی است که با تعاون امکان تحقق دارد و با استقامت امت اسلام می‌توان به مرابطه واقعی رسید. (ابن عاشور، ۱۴۲۰ ق، ج ۳: ۳۱۸)

از نگاه نافذ مقام معظم رهبری، یکی از آسیب‌های اصلی که باعث شده فرهنگ کار در جامعه ما ضعیف باشد، عدم تعاون و همکاری است ایشان می‌فرماید:

۱۰۸ □ فصلنامه علمی پژوهش‌های انقلاب اسلامی، سال ۹، شماره پیاپی ۳۳، تابستان ۱۳۹۹

«چرا فرهنگ کار جمعی در جامعه ما ضعیف است؟ این یک آسیب است. با اینکه کار جمعی را غربی‌ها به اسم خودشان ثبت کرده‌اند، اما اسلام خیلی قبل از این‌ها گفته است: «تعاونوا علی البرّ و التّقوی» یا «و اعتصموا بحبل اللّٰه جمیعاً»؛ یعنی حتّی اعتصام به حبل اللّٰه هم باید دسته‌جمعی باشد «و لا تفرّقوا»» (بیانات در دیدار جوانان خراسان شمالی ۱۳۹۱/۷/۲۳)

آیت‌الله خامنه‌ای نه تنها راه‌حل برون‌رفت از مشکلات داخلی بلکه راه‌حل مشکلات جامعه اسلامی را هم تعاون می‌داند. (دیدار با مسئولان نظام ۱۳۹۵/۰۹/۲۷) و تعاون یاد شده تنها در سایه فرهنگ جهادی امکان پذیر است.

در کنار آنچه گذشت، مولفه‌های نرمش قهرمانانه، عمل در چارچوب قانون، حراست از بیت المال نیز می‌تواند از مؤلفه‌های قرآن بنیان فرهنگ جهادی و نقش آفرین در مقاومت اسلامی باشد. (رک: میرعرب، ۱۳۹۴: ۱۲۷)

نتایج پژوهش

- ۱) برای نظریه پردازی در باره مقاومت اسلامی، که مورد تأکید مقام معظم رهبری قرار دارد، باید همه مؤلفه‌های مقاومت اسلامی واکاوی شود.
- ۲) «فرهنگ جهادی» یکی از پایه‌های اصلی «مقاومت اسلامی» است که بدون فرهنگ جهادی، مقاومت اسلامی محقق نخواهد شد.
- ۳) برای تقویت مقاومت اسلامی، باید به مؤلفه‌های سه گانه بینشی، گرایشی و کنشی فرهنگ جهادی توجه شود.
- ۴) خدامحوری، ولایت مداری، بصیرت، دشمن شناسی و خودباوری مهمترین مولفه‌های بینشی فرهنگ جهادی هستند که در سخنان امام خامنه‌ای نیز به آن اشاره شده است.
- ۵) از میان مؤلفه‌های گرایشی فرهنگ جهادی، شجاعت، خستگی ناپذیری و مسئولیت پذیری، از لوازم اصلی مقاومت جامعه اسلامی است.
- ۶) از بین مؤلفه‌های کنشی فرهنگ جهادی، مدیریت جهادی، سرعت عمل و تعاون در تقویت مقاوم اسلامی نقش کلیدی دارند.

منابع

۱. قرآن کریم
۲. نهج البلاغة
۳. ابن اثیر (۱۴۰۷ق). **الکامل فی التاریخ**، به کوشش القاضی، بیروت: دار الکتب العلمیه.
۴. ابن عاشور (۱۴۲۰ق). **التحریر و التنویر**، بیروت: مؤسسه التاریخ.
۵. ابن منظور (۱۴۰۸ق). **لسان العرب**، به کوشش علی شیری، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
۶. اسلامی، علی (۱۳۸۱). **اعتماد به نفس**، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
۷. امام خمینی، سید روح الله (۱۳۷۸ الف). **آداب الصلاة**، (م. ۱۳۶۸ ش.)، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (س).
۸. امام خمینی، روح الله، (۱۳۷۸ ب). **صحیفه امام**، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (س).
۹. امام خمینی، سید روح الله (۱۳۹۴). **ولایت فقیه**، تهران: مؤسسه نشر تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).
۱۰. بیهقی، ابوبکر (۱۴۰۵ق). **دلائل النبوه**، بیروت: دارالکتب العلمیه، چاپ اول.
۱۱. تهانوی، محمد علی (۱۹۹۶ م). **موسوعة کشف اصطلاحات الفنون والعلوم**، بیروت: مکتبه لبنان ناشرون.
۱۲. جعی عاملی، زین الدین (۱۴۱۰ ق). **الروضه البهیة فی شرح اللمعة الدمشقیة، الروضة البهیة**، ۹۶۶ ق، مکتبه الداوری، قم.
۱۳. جولوس گولد (۱۳۸۴). **فرهنگ علوم اجتماعی**، ترجمه گروهی از مترجمان، کوشش زاهدی، تهران: مازیار.
۱۴. خویی، سید ابوالقاسم الموسوی (۱۴۱۰ ق). **منهاج الصالحین**، بیست و هشتم، قم: مدینه العلم، مهر.
۱۵. دهخدا، علی اکبر (۱۳۷۳). **لغت نامه**، تهران: مؤسسه لغت نامه و دانشگاه تهران.
۱۶. دیاربکری، حسن بن محمد بن الحسن (۱۲۸۲ق). **تاریخ الخمیس فی احوال انفس النفیس**، بیروت: دارالصادر
۱۷. راغب اصفهانی، حسین (۱۴۱۲ق). **المفردات**، به کوشش صفوان داودی، دمشق، دار القلم.

- ۱۱۰ □ فصلنامه علمی پژوهش‌های انقلاب اسلامی، سال ۹، شماره پیاپی ۳۳، تابستان ۱۳۹۹
۱۸. رفیق العجم (۱۹۹۹م). **مصطلحات التصوف الاسلامی**، بیروت: مکتبه لبنان ناشرون.
۱۹. روحانی، سید محمد صادق (۱۴۱۳ق). **فقه الصادق علیه السلام**، قم: دار الکتب.
۲۰. زحیلی، وهبه (۱۴۱۱ق). **التفسیر المنیر**، بیروت: دار الفکر المعاصر.
۲۱. سجستانی، سلیمان (۱۴۱۰ق). **سنن ابی داود**، به کوشش سعید محمد اللحام، بیروت: دار الفکر.
۲۲. سید ابن طاوس (۱۳۴۸). **اللهوف علی قتلی الطفوف**، تهران: نشر جهان.
۲۳. شفیعی عین الله و مسعودی عصمت (۱۳۸۵). «آشنایی با مدیریت مشارکتی و نقش آن در بهبود بهره‌وری»، **فصلنامه مدیریت فردا**، شماره ۱۵ و ۱۶.
۲۴. شفیعی نیا، احمد (۱۴۳۲ق). **فقه المقاومة**، تهران: المجمع العالمی للتقريب بين المذاهب الاسلامیة
۲۵. شتیطی، محمد امین (۱۴۱۵ق). **اضواء البیان**، بیروت، دار الفکر.
۲۶. طباطبائی، سید محمد حسین (۱۳۹۳ق) **المیزان**، بیروت: اعلمی.
۲۷. طبرسی، فضل بن حسن (۱۴۱۵ق) **مجمع البیان**، به کوشش گروهی از علماء، بیروت: اعلمی.
۲۸. طریحی (۱۴۰۸ق). **مجمع البحرین**، به کوشش الحسینی، تهران: فرهنگ اسلامی.
۲۹. فراهیدی، خلیل بن احمد (۱۴۱۴ق). **العین (ترتیب العین)**، به کوشش المخزومی و دیگران، قم، اسوه.
۳۰. فضل الله، سید محمد حسین (۱۴۱۹ق). **تفسیر من وحی القرآن**، بیروت: دارالملاک.
۳۱. قاسمی، جمال الدین (۱۴۱۸ق). **تفسیر قاسمی (محاسن التأویل)**، به کوشش محمد باسل، بیروت: دار الکتب العلمیه.
۳۲. قرشی، علی اکبر (۱۳۷۱). **قاموس قرآن**، تهران: دار الکتب الاسلامیه.
۳۳. قلقشندی، علی بن احمد بن عبدالله (۱۴۱۱ق) **نهایة الارب فی معرفة انساب العرب**، بیروت: دار الکتب العلمیه.
۳۴. کحلانی، محمد بن اسماعیل (۱۳۷۹ق) **سبل السلام**، مصر: مصطفی البابی.
۳۵. کفعمی، ابراهیم (۱۴۰۳ق) **المصباح**، بیروت: اعلمی.
۳۶. کلینی، محمد (۱۳۷۵ش) **کافی** (م. ۳۲۹ق.). به کوشش غفاری، تهران: دار الکتب الاسلامیه.

- چندپارگی فرهنگی و توسعه سیاسی ایران معاصر؛ موسوی و همکاران □ ۱۱۱
۳۷. لواسانی، سیدمحمدرضا؛ آذربایجانی، مسعود (۱۳۹۱). «الگوی اعتماد به نفس در اخلاق اسلامی»، **مجله اسلام و روان شناسی**، سال ششم، شماره ۱۰.
۳۸. مجلسی، محمدباقر (۱۴۰۳ ق). **بحارالانوار**، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
۳۹. محمدی ری شهری، محمد (۱۴۱۶ ق). **میزان الحکمه**، قم: دار الحدیث.
۴۰. محمودی بختیاری، علیقلی (۱۳۶۸). **زمینه فرهنگ و تمدن ایران**، تهران: پاژنگ.
۴۱. مصطفوی، حسن (۱۳۷۴). **التحقیق**، تهران: وزارت ارشاد.
۴۲. مطهری، مرتضی (۱۳۷۶). **مجموعه آثار استاد شهید مطهری**، تهران: صدرا.
۴۳. مظاهری، محمدعلی (۱۳۹۰). **مثلث ایمان**، قم: انتشارات دار الحدیث.
۴۴. معین، محمد (۱۳۸۱). **فرهنگ معین**، تهران: کتاب راه نو.
۴۵. مکارم شیرازی، ناصر و دیگران (۱۳۷۵). **تفسیر نمونه**، تهران: دار الکتب الاسلامیه.
۴۶. مناوی، محمد عبدالرؤف (۱۴۱۵ ق). **فیض القدیر**، به کوشش احمد عبدالسلام، بیروت: دار الکتب العلمیه.
۴۷. میرعرب، فرج الله (۱۳۹۴). «تبیین راهبرد «نرمش قهرمانانه» در کلام رهبر معظم انقلاب»، **معرفت سیاسی**، صص ۱۲۷-۱۴۴.
۴۸. نجفی، محمد بن حسن (بی تا). **جواهر الکلام**، به کوشش قوچانی و دیگران، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
۴۹. نوری، حسین (۱۴۰۸ ق). **مستدرک الوسائل**، بیروت: آل البیت.
۵۰. سایت مقام معظم رهبری: <http://farsi.khamenei.ir>